

The structure of poetic propositions in Makhzan-al Asrar of Nizami

Alireza Nabiloo¹

Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Qom, Qom, Iran

Abstract

In this research, the structure of poetic propositions in Makhzan-al Asrar of Nizami has been examined. The structure of the sentence and formation of the poetic proposition are somewhat different from the sentence structure of ordinary language sentences, and the combination of grammatical and rhetorical elements creates various structures in these sentences. By studying Makhzan al-Asrar, it is clear that the combination of grammatical and rhetorical elements has created propositions different from standard and common language propositions. These poetic propositions are firstly classified into two categories, relational and non-relational propositions, and under each category, according to the type of combination of grammatical and rhetorical elements, simile-oriented proposition, metaphor-oriented proposition, virtual-oriented proposition, irony-oriented proposition, and allusion-oriented proposition, Placed. Then, other propositions are mentioned, such as the proposition with the deep construction of the literary tradition, the proposition with the deep construction of the paradoxical view, and the proposition with the deep construction of the proverb. This research shows that the poetic propositions of Makhzan-al Asrar are very diverse and its influence of rhetorical elements has led to the creation of special structures in the propositions. This issue can be analyzed in poems of other poets and the characteristics and innovations of The grammar of Persian poetry were achieved.

Keywords: Poetic proposition, the structure of the sentence grammatical elements, rhetorical elements, Makhzan-al Asrar, Nizami.

¹ . dr.ar_nabiloo@yahoo.com

1. Introduction

The language structure of poetry is different and more diverse than other language types, and it cannot be analyzed only by the standard language pattern. On the other hand, the poetic language of every poet with a style also has distinctions and specialties that may distinguish his speech from those of other poets. To get the exact linguistic structure of each poet, it is necessary to examine his language beyond the usual grammar structure. Basically, in the language of poetry, meaning is not a priority, and the way of expression and how to present that meaning becomes important; In this sense, some poets are more imaginative, more creative, and more innovative, and some of their language may be closer to the standard language of the same period. In any case, in the language of poetry, taste, and poetic innovations are opened, and this may distinguish the poet's language. For this purpose, Poetic propositions and their types in Makhzan-al Asrar of Nizami, have been investigated. The results of the research, show that the structure of these sentences is much different from standard language sentences, and due to the introduction of rhetorical techniques and literary industries, the grammatical structure of sentences is very different. The variety of rhetorical structures has caused a change in the relatively fixed grammatical structures and has made the sentences of the poem very different and diverse, therefore, although the grammatical structures are relatively fixed and identical structures, in poetic texts, we come across various structures.

2. Literature Review

There are articles about Nizami's language and his compositions, some of which are mentioned: the article "Ganjavi's Nizami speech: a brief comment on words and interpretations: Khosrow Shirin - Makhzan al-Asrar"(Shafi'i, 1356); This article looks at some Nizami words and expressions and shows their semantic equivalent by mentioning verses from the poet. "Combination in Makhzan-al Asrar" (Yousefi, 2010); This article deals with compounding in Makhzan al-Asrar and briefly examines the emergence of new words and their grammatical structure. In the article "Musical-Linguistic Creativity in Makhzan-al Asrar of

Nizami " (Firouziyan, 2008); In this article, more attention has been paid to linguistic innovations at the level of vocabulary and new compositions, and the impact of innovations on the musical-linguistic structure, and the structure of some compositions has been analyzed. The article "Lexical Combinations in Khamse of Nizami" (Ghasmipour, 2010); This article focuses on Nizami lexical combinations in Khamse. The article "Language functions in Makhzan-al Asrar of Nizami" (Toghyani and Najafi, 2013); This article examines the linguistic functions of Nizami in Makhzan al-Asrar and from this point of view, it analyzes the Nizami language in three parts: first, praise of God and supplications and praise of the Prophet, Second, night solitudes and the third part analyzes allegorical and moral stories. Article " Ganjavi's Nizami language" (Poornamdaryan and Mousavi); In this article, an attempt has been made to prove that Nizami's poetic language was Dari Persian by examining the language of Nizami and his contemporaries in Ganja, and is doubted about the attribution of Turkish poems to Nizami. The Turkish poems attributed to Nizami are related to a poet named Nizami Qaramanli who lived in the 9th century of Hijri. As can be seen, the subject of the above articles is different and differs greatly from the subject of the present article; Therefore, the topic of this article has a new and different approach and can show some of the lesser-known angles of the poetic language of Makhzan al-Asrar.

3. Methodology

The current research is descriptive and analytical, based on library sources, and after studying Makhzan-al Asrar of Nizami, the structure of its poetic propositions has been analyzed and categorized in terms of grammar and rhetoric.

4. Results

As it has been seen, Nizami's poetic propositions in Makhzan al-Asrar are very diverse and colorful. and for a detailed analysis of their structure, it is necessary to proceed with the combined use of grammar and rhetoric. Standard grammar cannot analyze and examine these propositions in detail and does not have the tools required, to provide

detailed descriptions of their structure. On the other hand, as it became clear, the introduction of rhetorical elements in the text and its impact on the grammatical structure of the text creates a variety of propositions, relational and non-relational propositions based on metaphor, simile, irony, allusion, contradiction, proverb and... only a part of poetic propositions. These were only part of the poetic propositions of Makhzan al-Asrar Nizami, and definitely, the introduction and integration of these central elements together will increase the number and variety of these propositions. This research is the beginning of entering this fascinating field because the language of any poet with a style can provide this novelty and diversity for the researcher so that through the examination of the grammar-rhetorical structure, a more accurate description of the language of his poetry can be obtained.

ساختار گزاره‌های شعری در مخزن الاسرار نظامی

علیرضا نبی‌لو^۱ استاد، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه قم، قم، ایران

چکیده

در این پژوهش به بررسی ساختار گزاره‌های شعری در مخزن الاسرار پرداخته شده است، ساختار جمله‌بندی و شکل‌گیری گزاره‌های شعری با جمله‌بندی گزاره‌های عادی زبان تا حدودی متفاوت‌تر است و آمیختگی عناصر دستوری و بلاغی، ساختارهای متنوعی در این گزاره‌ها ایجاد می‌کنند. با مطالعه مخزن الاسرار مشخص می‌شود که تلفیق عناصر دستوری و بلاغی، گزاره‌هایی متفاوت‌تر از گزاره‌های زبان معیار و عادی ایجاد کرده است. این گزاره‌های شعری ابتدا در دو بخش گزاره‌های غیراسنادی و اسنادی دسته‌بندی شده‌اند و ذیل هر دسته، متناسب با نوع آمیختگی عناصر دستوری و بلاغی، گزاره تشبیه‌محور، گزاره استعاره‌محور، گزاره مجاز‌محور، گزاره کنایه‌محور و گزاره تلمیح‌محور قرار می‌گیرند. سپس به گزاره‌های دیگری مانند گزاره با ژرف‌ساخت سنت ادبی، گزاره با ژرف‌ساخت متناقض‌نما و گزاره با ژرف‌ساخت ضرب‌المثلی اشاره می‌شود. این پژوهش نشان می‌دهد که گزاره‌های شعری مخزن الاسرار بسیار متنوع است و تاثیرپذیری آن از عناصر بلاغی به ایجاد ساختارهای ویژه‌ای در گزاره‌ها انجامیده، و این موضوع را می‌توان در اشعار سایر شاعران نیز واکاوی کرد و به ویژگی‌ها و نوآوری‌های دستور زبان شعر فارسی بیشتر دست پیدا کرد.

کلیدواژه‌ها: گزاره شعری، جمله‌بندی، عناصر دستوری، عناصر بلاغی، مخزن الاسرار، نظامی.

^۱. dr.ar_nabiloo@yahoo.com

مقدمه

ساختار زبان شعر نسبت به سایر گونه‌های زبانی متفاوت‌تر و متنوع‌تر است و نمی‌توان صرفاً با الگوی زبان معیار آن را تجزیه و تحلیل کرد. از سوی دیگر زبان شعری هر شاعر صاحب سبک نیز دارای تمایزات و اختصاصاتی است که ممکن است سخن او را از سخن دیگر شاعران متمایز کند. برای دست یافتن به ساختار دقیق زبانی هر شاعر باید فراتر از ساختار دستور معمول، زبان او را بررسی کرد. اصولاً در زبان شعر، معنا در اولویت نیست و طرز بیان و چگونگی ارایه آن معنا اهمیت پیدا می‌کند؛ برخی شاعران از این نظر، تصویرسازتر، ترکیب‌سازتر و نوآورتر هستند و برخی زبانشان به زبان معیار همان دوره ممکن است نزدیک‌تر باشد. در هر حال در زبان شعر، پای ذوق و قریحه و نوآوری‌های شاعرانه باز می‌شود و همین امر ممکن است زبان شاعر را متمایز کند. به همین منظور در این پژوهش به بررسی گزاره‌های شعری و اقسام آن در مخزن‌الاسرار نظامی پرداخته شده، و نتایج پژوهش نشانگر آن است که ساختار این گزاره‌ها بسیار متفاوت‌تر از گزاره‌های زبان معیار است و در اثر ورود شگردهای بلاغی و صناعات ادبی، ساختار دستوری گزاره‌ها بسیار تنوع پیدا می‌کند. تنوع ساختارهای بلاغی باعث تغییر در ساختارهای نسبتاً ثابت دستوری شده و جمله‌بندی‌های شعر را بسیار متفاوت و متنوع کرده است، بنابراین هرچند ساختارهای دستوری ساختارهای نسبتاً ثابت و یکسانی هستند اما در متون شعری با ساختارهای متنوعی روبه‌رو می‌شویم. هرچه اشعار در سطح ادبی و بلاغی، پیچیده‌تر و مصنوع‌تر شوند کاربرد عناصر دستوری نیز متفاوت‌تر می‌شود؛ مثلاً در اشعاری که بسامد استعاره‌ها بیشتر است تفاوتی که بین سطح روساخت و ژرف‌ساخت زبان ایجاد می‌شود به پیچیدگی عناصر دستوری منجر می‌شود، ولی در اشعاری که تشبیه در آنها بسامد بیشتری دارد این پیچیدگی کمتر است. اصولاً کاربرد آرایه‌ها و صناعات ادبی در تنوع ساختار دستوری بیت تأثیر می‌گذارد.

ساختار زبان مخزن‌الاسرار نظامی با بهره‌گیری از این آرایه‌ها و عناصر بلاغی از پیچیدگی خاصی برخوردار شده است «زبان نخستین منظومه نظامی، بی‌اندازه دشوار است. شاید وی خواسته است که در آن، تسلط خود را به تکنیک پیچیده شعری نشان دهد» (برتلس، ۱۳۵۵: ۷۱)، زبان نظامی در دیگر منظومه‌ها نیز از اختصاصات و ویژگی‌هایی برخوردار است که منحصر به اوست و کمتر شاعری را می‌توان از این منظر با او مقایسه کرد. «وی در انتخاب

الفاظ و کلمات مناسب و ایجاد ترکیبات خاص تازه و ابداع و اختراع معانی و مضامین نو و دلپسند در هر مورد، و تصویر جزئیات و نیروی تخیل ... و به کاربردن تشبیهات و استعارات مطبوع و نو در شمار کسانی است که بعد از خود نظیری نیافته است» (صفا، ۱۳۸۱: ۸۰۸). باید توجه کرد که ویژگی‌های خاص زبانی او هم در ترکیبات و جمله‌بندی‌ها و در سطح دستوری ظهور پیدا می‌کند و هم در آفرینش‌های بلاغی. «نظامی در لفظ و معنی و موضوع مبتکر است و طراوت و تازگی در کلام او موج می‌زند و همین سبک تازه سبب شده است که او را مبرزی بنامند» (زنجانی، ۱۳۷۳: سه). در سطح بلاغی، تنوع و ازدحام تصاویر شعری بکر، از او شاعری یگانه و تکرار نشدنی آفریده است. «اگر شعرا را بر حسب تنوع و تعداد صورخیال دسته‌بندی کنیم شاید صدرنشین این رده‌بندی جز نظامی کسی دیگر نباشد. او بر اثر نگرشی دقیق و احساسی عمیق و خلاقیت شعری تشبیهات و استعارات و کنایاتی آورده است که در نوع خود کم‌نظیر می‌باشد» (زنجانی، ۱۳۷۷: ۶۰). یکی دیگر از ویژگی‌های زبانی او تلفیق زبان حکمی و تعلیمی با زبان عامیانه آن روزگار است و این امر موجب شده در کنار آن اصطلاحات، از امثال و ضرب‌المثل‌ها و باورهای عامه بسیار بهره بگیرد «چنان می‌نماید که انتخاب این زبان مخصوصا با تناسبی که در جمع بین عناصر عامیانه و برخی الفاظ اهل مدرسه در آن هست کاملا از روی تامل و با توجه به شیوه‌ای که پاسخگوی نیاز گوینده در تقریر معانی مورد نظر اوست صورت گرفته باشد» (زرین کوب، ۱۳۸۹: ۲۲۳). همه این ویژگی‌هایی که اجمالا بیان گردید باعث شده ساختار و دستور زبان نظامی، خاص و متمایز از دیگر شاعران شود. «خاورشناسان معتقدند که شعر منطقه قفقاز و آذربایجان با طرز بیان و واژگان و دستور زبان خاص، حاوی ویژگی‌هایی است که در سایر شعرای شرق ایران دیده نمی‌شود و یا کمتر به چشم می‌خورد.» (احتشامی هونه گانی، ۱۳۷۲: ۱۲۲). نکته مهم آن است که این نوع زبان شاعرانه منحصر به فرد و خاص را صرفا با قواعد دستوری زبان معیار نمی‌توان تحلیل و ارزیابی کرد. چنان‌که گذشت زبان این اشعار آمیخته به مباحث بلاغی است و با زبان عادی تفاوت دارد، به‌خاطر همین تفاوت نباید توقع داشت قواعد زبان معیار و زبان غیرادبی بتواند تمام زوایای زبان شعر را بشناساند. در هر حال باید بین تحلیل دستوری یک جمله عادی، و شعر فرقی وجود داشته باشد. در بیشتر مواقع با تغییر ساختار شعر به نفع قواعد دستوری، درصدد اعمال و تحمیل قواعد دستوری بر شعر هستیم که باعث نایده گرفتن جنبه‌های زیبایی‌شناسانه شعر می‌شود و شعر را با تمام زیبایی‌هایش به یک جمله عادی از

زبان معیار تقلیل می‌دهیم. در اینجا صحت تحلیل دستوری و تعیین نقش‌ها و نوع دستوری، هدف اصلی قرار می‌گیرد و ظرایف و زیبایی‌های شعر فراموش می‌شود. بنابراین در گزاره‌های شعری به جای مقوله‌های دستوری و نوع و نقش دستوری باید از عناصر دستوری-بلاغی در کنار هم بهره گرفت تا تمام زوایای شعر به‌همراه عناصر زیبایی‌شناسانه آن حفظ شود و با این شیوه نیاز نیست که ابیات را به یک جمله خوش ساخت معیار تقلیل دهیم. این گزاره‌ها در متون شعری نظیر مخزن‌الاسرار بسامد بیشتری دارند و معمولاً از منطقی قواعد دستوری گریزان هستند.

۱. پیشینه پژوهش

درباره زبان نظامی و ترکیب‌سازی‌های او مقالاتی وجود دارد که به برخی از آنها اشاره می‌شود: مقاله «سخن نظامی گنجوی: نظری به‌اجمال در لغتها و تعبیرها: خسرو شیرین-مخزن‌الاسرار» (شفیعی، ۱۳۵۶)؛ این مقاله ناظر بر برخی کلمات و تعابیر نظامی است و معادل معنایی آنها را با ذکر ابیاتی از شاعر نشان می‌دهد. مقاله «ترکیب‌سازی در مخزن‌الاسرار» (یوسفی، ۱۳۷۰)؛ این مقاله به ترکیب‌سازی در مخزن‌الاسرار پرداخته و پدید آمدن کلمات جدید و ساختمان دستوری آنها را اجمالاً بررسی کرده است. مقاله «آفرینشگری موسیقایی - زبانی در مخزن‌الاسرار نظامی» (فیروزیان، ۱۳۸۸)؛ در این مقاله بیشتر به نوآوری‌های زبانی در سطح واژگان و ترکیبات تازه، و تاثیر نوآوری‌ها در ساختار موسیقایی-زبانی توجه شده و ساختار برخی از ترکیبات واکاوی شده است. مقاله «ترکیب‌سازی‌های واژگانی در پنج گنج نظامی» (قاسمی پور، ۱۳۹۰)؛ این مقاله ناظر بر ترکیب‌سازی‌های واژگانی نظامی در پنج گنج است و عناوینی مانند ترکیبات ونددار و شبه ونددار، صفت فاعلی و مفعولی مرکب مرخم، ترکیبات اسمی و وصفی بررسی شده است. مقاله «کارکردهای زبانی در مخزن‌الاسرار نظامی» (طغیانی و نجفی، ۱۳۹۳)؛ این مقاله به بررسی کارکردهای زبانی نظامی در مخزن‌الاسرار می‌پردازد و از این منظر زبان نظامی را در سه بخش: اول، ستایش خداوند و مناجات و مدح پیامبر، دوم، خلوت‌نشینی‌های شبانه و بخش سوم، داستان‌های تمثیلی و اخلاقی واکاوی می‌کند. مقاله «زبان نظامی گنجوی» (پورنامداریان و موسوی)؛ در این مقاله سعی شده با بررسی زبان نظامی و مردم هم‌عصر او در گنجه، اثبات

شود که زبان شعری نظامی، فارسی دری بوده، و درباره انتساب اشعار ترکی به نظامی تردید وجود دارد و شعرهای ترکی منتسب به نظامی، مربوط به شاعری به نام نظامی قارامانلی است که در قرن نهم هجری می‌زیسته است. همان‌طور که دیده می‌شود موضوع مقالات فوق متفاوت است و با موضوع مقاله حاضر تمایز زیادی دارد؛ بنابراین موضوع این مقاله دارای رویکرد جدید و متفاوتی است و می‌تواند برخی از زوایای کمتر شناخته شده زبان شعری مخزن‌الاسرار را نشان دهد.

۲. روش

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی و تحلیلی، مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای شکل گرفته، یعنی پس از مطالعه مخزن‌الاسرار نظامی، ساختار گزاره‌های شعری آن از نظر دستوری و بلاغی واکاوی و دسته‌بندی شده است. در این روش، ابتدا باید گزاره‌ها از نظر روستخت دستوری بررسی شوند و ساختار اسنادی و غیراسنادی آنها مشخص گردد، سپس با توجه به ژرف ساخت بلاغی گزاره‌ها، دسته‌بندی دیگری - که از تلفیق عناصر دستوری و بلاغی به دست می‌آید - ارائه می‌شود.

۳. یافته‌ها

در این پژوهش بر تحلیل و بررسی ساختار گزاره‌های شعری تمرکز می‌شود و با بهره‌گیری از مخزن‌الاسرار نظامی، موضوع واکاوی می‌شود. با توجه به تنوع شعر فارسی، این گزاره‌ها متعدد می‌شوند. البته اساس تقسیم‌بندی آنها، مبتنی بر ساختارهای دستوری است و در کنار مباحث دستوری به عناصر بلاغی بیت نیز توجه شده است. ابتدا بر حسب فعل که از مهمترین ارکان جمله است گزاره‌های ادبی (دستوری - بلاغی) به دو دسته گزاره‌های شعری غیراسنادی و گزاره‌های شعری اسنادی تقسیم می‌شوند، سپس زیرشاخه‌های آنها بررسی می‌گردد:

۳-۱. گزاره‌های غیراسنادی

در گزاره‌های شعری غیراسنادی، روابط اسنادی حاکم نیست و افعال آن غیراسنادی است، این گزاره‌های شعری عمدتاً مبتنی بر تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه و تلمیح و... است، و گاهی تلفیقی از این عناصر بلاغی در یک گزاره دیده می‌شود:

۳-۱-۱. گزاره غیراسنادی تشبیهی (گزاره تشبیه‌محور)

در این نوع گزاره، تشبیه مرکزیت دارد و ساختار گزاره تحت تاثیر تشبیه شکل گیرد، و نقش عناصر دستوری از این تشبیهات تاثیرپذیر می‌شود:

رخش بر او چون جگرش گرم کرد پشت کمان چون شکمش نرم کرد

(نظامی، ۱۳۸۳: ۱۰۹)

مصراع دوم گزاره غیراسنادی تشبیهی است، پشت کمان به شکم آهو تشبیه شده است «پشت کمان را از مالش چون شکم آهو نرم کرد» (همان)؛ از نظر دستوری پشت کمان نقش مفعولی دارد و شکم، متمم است.

تات چو فندق نکند خانه تنگ بگذر ازین فندق سنجاب‌رنگ (همان: ۱۱۳)

در گزاره غیراسنادی تشبیهی مصراع اول، خانه یا گور در تنگی به فندق تشبیه شده، یعنی تا آسمان، گور تو را مانند فندق، تنگ و کوچک نکند؛ از نظر دستوری فندق متمم، و خانه مفعول است.

نرمی دل می‌طلبی نیفه‌وار نافه‌صفت تن به درشتی سپار (همان: ۱۰۰)

در گزاره غیراسنادی تشبیهی مصراع اول، بین نرمی دل و نیفه رابطه شباهت وجود دارد، یعنی مانند نیفه، دل را نرم می‌خواهی یا نرمی دل را نیفه‌وار می‌خواهی؛ در هر دو وجه رابطه شباهت برقرار است، در خوانش اول دل مفعول و نیفه متمم است و در خوانش دوم نرمی دل مفعول و نیفه‌وار تمیز است.

مرغ هوا در دلم آرام کرد دانه تسییح مرا دام کرد (همان: ۱۲۰)

مصراع دوم گزاره غیراسنادی تشبیه است، تلویحا دانه تسییح (مشبه) به دام (مشبه‌به) تشبیه شده؛ مرغ هوا، گروه نهادی است، دانه تسییح، نقش مفعول دارد و دام تمیز است.

بر فلکت میوه جان گفته‌اند میشوش کان به زبان گفته‌اند (همان: ۱۱۲)

در گزاره غیراسنادی تشبیهی مصراع اول، انسان به میوه جان تشبیه شده، یعنی تو را بر فلکت میوه جان گفته‌اند، تو مفعول و میوه جان تمیز است.

نمونه دیگری از حافظ آورده می‌شود تا در کنار هم قرار گرفتن دو تشبیه اضافی در یک گزاره نشان داده شود:

خورشید می ز مشرق ساغر طلوع کرد گر برگ عیش می طلبی ترک خواب کن

(حافظ، ۱۳۶۹: ۲۷۳)

در این نوع از گزاره‌ها روابط تشبیهی کلمات غالب است، می به خورشید تشبیه شده و ساغر به مشرق؛ فعل طلوع کرد تحت تاثیر معنایی هر دو مشبه‌به است، هر چند از نظر نقش دستوری، می و ساغر مرکزیت نقشی دارند ولی به دلیل همین رابطه شباهت، خورشید نهاد، می مضاف‌الیه، مشرق متمم و ساغر مضاف‌الیه است، هر چند در واقع می، نهاد و ساغر متمم است.

۳-۱-۲. گزاره غیراسنادی استعاری (گزاره استعاره‌محور)

در ساختار این نوع گزاره‌ها ممکن است تشبیه نیز به کار رفته باشد ولی گرانیگاه گزاره بر استعاره استوار است:

صبح برآمد چه شوی مست خواب کز سر دیوار گذشت آفتاب (نظامی، ۱۳۸۳: ۹۳)

صبح برآمد گزاره غیراسنادی استعاری، و صبح نهاد استعاری آن است؛ این گزاره ظاهراً شبیه گزاره‌های عادی زبان است ولی صبح استعاره از پیری، و خواب هم استعاره از غفلت جوانی است «صبح: موی سپید و دوره پیری» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۱۹)؛ با این توضیح از گزاره‌های معمول زبان فاصله می‌گیرد. باید توجه کرد که **صبح برآمد** در معنای معمول و فارغ از اینکه صبح استعاره از پیری باشد، باز گزاره غیراسنادی استعاری است که از نهاد عادی صبح، به همراه فعل برآمد، گزاره استعاری ساخته است.

پره گل (پرده گل) باد خزانیش برد آمد پیری و جوانیش برد (نظامی، ۱۳۸۳: ۹۴)

مصراع اول گزاره غیراسنادی استعاری است، پره گل یا پرده گل استعاره از جوانی و چهره گلگون است و نقش مفعولی دارد، باد خزان نیز نهاد دستوری، و استعاره از مرگ و پایان عمر است؛ مصراع دوم هم از گزاره قبل رمزگشایی کرده و آن را به زبان معیار معنا می‌کند.

شاهد باغست درخت جوان پیر شود بشکندش باغبان (همان: ۹۵)

مصراع دوم حاوی دو گزاره اسنادی و غیراسنادی استعاری است، درخت جوان استعاره از جوانی، درخت پیر استعاره از پیری، و باغبان استعاره از خداوند است. درخت جوان نهاد و پیر مسند است، باغبان نهاد گزاره دوم و بشکندش فعل و مفعول است.

سبزتر از برگ ترنج آسمان آمده نارنج به دست آن زمان (همان: ۵۶)

گزاره غیراسنادی استعاری در دو مصراع قرار گرفته «سبز آسمان ترنجی رنگ، علم صبح و نارنج خورشید را بر دست گرفت» (همان)؛ آسمان سبزتر از برگ ترنج، گروه نهادی است، عبارت **نارنج به دست** به نظر می‌رسد نقش قیدی دارد تا اینکه بر حسب معنای دستگردی آن را مفعول بدانیم، فعل لازم آمد هم دلیل دیگری است بر اینکه گزاره، مفعول‌پذیر نیست؛ از نظر بلاغی، نارنج کاربرد استعاری دارد و در معنای ماه (نظامی، ۱۳۷۲: ۲۶۵) یا خورشید (نظامی، ۱۳۸۳: ۵۶) است.

لاله ز تعجیل که بشتافته از تپش دل خفقان یافته (همان: ۵۷)

در این بیت نیز گزاره غیراسنادی استعاری دیده می‌شود، لاله نهاد است که شتافتن و خفقان یافتن به آن نسبت داده شده، و ساختار استعاری گزاره نیز کاملاً مشخص است.

۳-۱-۳. گزاره غیراسنادی مجازی (گزاره مجاز محور)

این نوع گزاره در عین حال که غیراسنادی است مبتنی بر یکی از اقسام مجاز است و با گزاره‌های عادی زبان متفاوت می‌شود:

موی سپید از اجل آرد پیام پشت خم از مرگ رساند سلام (همان: ۹۴)

در هر دو مصراع گزاره غیراسنادی با نهاد مجازی دیده می‌شود، موی سپید و پشت خم مجازاً یعنی پیری، نهاد روساختی و نهاد ژرف‌ساختی هر دو بی‌جان هستند و به همین دلیل فعلی که به آن ارجاع می‌شود نهایتاً گزاره را به گزاره استعاری تبدیل می‌کند، آرد پیام و رساند سلام، هر دو فعل و مفعول هستند که به نهادهای مذکور بر می‌گردند.

شهر و سپه را چو شوی نیکخواه نیک تو خواهد همه شهر و سپاه (همان: ۷۹)

در مصراع دوم، گزاره غیراسنادی، مبتنی بر مجاز است، یعنی شهر مجازا به معنی اهل شهر، و سپاه نیز مجازا به معنی سپاهیان به کار رفته است.

۳-۱-۴. گزاره غیراسنادی کنایی (گزاره کنایه محور)

گزاره غیراسنادی با ساختار کنایی از دیگر گزاره‌های زبان شعر است، در این نوع گزاره، محوریت با کنایه است و سایر عناصر زبانی و دستوری تحت تاثیر کنایه توجیه می شوند:

صبح برآمد چه شوی مست خواب؟ کز سر دیوار گذشت آفتاب

(نظامی، ۱۳۸۳: ۹۳)

مصراع دوم گزاره غیراسنادی کنایی است که در داخل خود استعاره نیز دارد یعنی آفتاب استعاره مصرحه است از عمر، که در داخل ترکیب کنایی آفتاب از سر دیوار گذشتن «نزدیک شدن غروب، کنایه از سپری شدن عمر و رسیدن مرگ» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۱۹)، قرار گرفته است. اگر مصراع دوم صرفاً به عبور آفتاب از سر دیوار اشاره داشت، و گذر عمر مورد نظر نبود، با گزاره غیراسنادی استعاری روبه‌رو می شدیم که فقط گذشتن به آفتاب نسبت داده می شد و دیگر کاربرد کنایی نداشت.

نی به شکر خنده برون آمده زرده گل نعل به خون آمده (نظامی، ۱۳۸۳: ۵۶)

مصراع دوم حاوی گزاره غیراسنادی کنایی است، زرده گل، نهاد و اضافه تشبیهی است و نعل به خون آمده، کنایه از سرعت و با عجله آمدن است «گویی سواری با شتاب آمده نعل اسپش خونین شده است» (نظامی، ۱۳۸۹: ۲۸۴).

نوح درین بحر سپر بفرکند خضر درین چشمه سبو بشکند (نظامی، ۱۳۸۳: ۳۶)

گزاره غیراسنادی کناییِ مصراع اول، اگر گزاره عادی فرض شود به این معنا خواهد بود که حضرت نوح وقتی به این دریا برسد سپر خود را می‌افکند، این معنا قطعا مورد نظر نظامی نیست، بلکه بحر استعاره از عرفان (نظامی، ۱۳۷۲: ۲۲۸)، و مخزن الاسرار (نظامی، ۱۳۸۹: ۲۵۶) است، و سپر افکندن در آن، کنایه از عاجز شدن است. در مصراع دوم نیز چشمه، استعاره از عرفان و هنر سخنوری دانسته می‌شود و سبب شکستن در این بیت کنایه از ناامید شدن است، یعنی حضرت خضر «شعر را با ارزش تر از آب حیات می‌بیند» (نبی لو، ۱۳۹۲: ۱۴۱).

وانکه عنان از دو جهان تافتست قوت ز دیواره دل یافتست (نظامی، ۱۳۸۳: ۴۷)

مصراع اول، گزاره غیراسنادی کنایی است و عنان تافتن کنایه از روی گرداندن است؛ اگر آن را در معنا و کاربرد عادی اش ببینیم دریافت درستی از بیت نخواهیم داشت، در این جا عناصر استعاری در گزاره وارد نشده و ساختار دستوری و بلاغی پیچیده‌ای در آن دیده نمی‌شود.

هم به تو بر سخت جفا کرده‌اند زان رسنت سست رها کرده‌اند (همان: ۱۱۴)

مصراع دوم دارای گزاره غیراسنادی کنایی است، رسن را سست رها کردن کنایه از آزاد و مختار گذاشتن است؛ این امر برای حیوانات کاربرد دارد و اطلاق آن برای انسان خارج از معنای کنایی آن، پذیرفتنی نیست.

آتش در خرمن خود می‌زنی دولت خود را به لگد می‌زنی (همان)

در مصراع دوم اگر گزاره در معنای عادی اش در نظر گرفته شود قابل توجیه نخواهد بود یعنی نمی‌توان با لگد، به بخت و اقبال ضربه زد، بنابراین باید به سراغ کاربرد کنایی آن رفت، لگد زدن کنایه از دور کردن و در این جا از دست دادن است «به نادانی منافع را از دست دادن» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۵۲)؛ لگد زدن به امر غیرملموسی مانند بخت و سعادت با کاربرد استعاری نیز همراه می‌شود.

مرغ پر انداخته یعنی ملک خرقه در انداختن یعنی فلک (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۴)

خرقه قائل شدن برای فلک موجب استعاری شدن گزاره شده است اما ترکیب خرقه در انداختن با توجه به ابهام و پوشیدگی ای که دارد سبب کنایی شدن و خیال انگیزتر شدن ساختار این گزاره شده است؛ این کنایه می تواند واجد این معانی باشد: نشاط و سماع صوفیانه (همان)، نشاط (نظامی، ۱۳۷۲: ۱۷۷) و کنایه از تسلیم محض (دهخدا)، علاوه بر این معانی به معنای روشن شدن فلک و کنار رفتن تاریکی و کبودی آسمان (نبی لو، ۱۳۹۲: ۱۰۲) هم می تواند باشد.

۳-۱-۵. گزاره غیراسنادی تلمیحی (گزاره تلمیح محور)

در این نوع گزاره، تلمیحی محوریت و مرکزیت پیدا می کند و از گزاره عادی متمایز می شود:

روزی از آنجا که فراغی رسید باد سلیمان به چراغی رسید (نظامی، ۱۳۸۳: ۸۶)

در مصراع دوم گزاره غیراسنادی تلمیحی دیده می شود که با عناصر بلاغی دیگر یعنی مجاز، کنایه و استعاره پیوند خورده است؛ محوریت گزاره به حضرت سلیمان بر می گردد و باد سلیمان، گروه نهادی است، چراغ متمم است و رسید فعل؛ اما باد مجازاً نفس «باد نفس اعتراض وی به چراغ مردی روشندل رسید» (همان) و گفتار «گفتار اعتراض آمیز سلیمان» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۱۰) است، و در معنی عادی به کار نرفته، چراغ هم استعاره از پیر برزگر است و مجموع باد به چراغ رسیدن، کنایه از خاموش کردن و سبب کدورت خاطر شدن است. در اینجا به بادی که تحت تسخیر سلیمان نبی بود اشارتی ندارد.

باد در او دم چو مسیح از دماغ باز رهان روغن خود زین چراغ (نظامی، ۱۳۸۳: ۷۹)

مصراع اول گزاره غیراسنادی تلمیحی است که به حضرت مسیح مربوط می‌شود و گزاره، دارای کنایه و تشبیه است. باد ظاهراً مفعول و او یا خورشید متمم گزاره است و مسیح هم متمم بعدی است. باد دمیدن در این گزاره کنایه از خاموش کردن است و معنای شعله‌ور کردن آتش، در نظر نیست، «بر چراغ خورشید باد بدم و خاموش کن مانند عیسی...» (همان)؛ در مصراع دوم، روغن خود را نسوزانیدن «کنایه از عمر خود را بیهوده تلف نکردن» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۰۰) است.

گرگ سگی بر گذر افتاده بود یوسفش از چه به در افتاده بود (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۳۶)

در هر دو گزاره غیراسنادی که به هم مرتبط هستند تلمیح دیده می‌شود و با استعاره‌هایی که در آن به کار رفته از گزاره‌های عادی زبان متمایز می‌شود و بدون در نظر گرفتن بُعد تلمیحی و استعاری آن، با گزاره اشتباهی مواجه می‌شویم. تلمیح به داستان حضرت یوسف و در چاه افتادن او و دریده شدن پیراهنش توسط گرگ در گزاره‌ها مرکزیت دارد ولی صرفاً با در نظر گرفتن این تلمیح، گزاره، منطقی و بی‌نقص نخواهد بود. با وارد کردن عناصر استعاری، معنای گزاره درست و منطقی می‌شود؛ یوسف استعاره از روح، و چاه استعاره از جسم است «روح او از چاه تن بیرون رفته بود» (نظامی، ۱۳۸۹: ۳۲۳).

گرگ سگی طوق ثریا مکش گرگ خری بار مسیحا مکش (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۲۷)

مصراع دوم گزاره غیراسنادی است که تلمیح دارد به داستان حضرت عیسی؛ البته صرفاً با تکیه بر این تلمیح نمی‌توان دریافت دقیق و کاملی از گزاره به دست آورد، زیرا در این حالت حاصل معنا این است که اگر خر نیستی بار حضرت عیسی را مبر، این گزاره هر چند رو ساخت درستی دارد ولی منظور نظامی محدود به آن نیست بلکه با توجه به بافت متن مراد این است که اگر انسانی و حیوان نیستی منت‌دار کسی مشو.

۲-۳. گزاره‌های اسنادی

در این گزاره‌ها روابط اسنادی حاکم است و عناصر دستور و بلاغی با اسناد، گزاره را می‌سازند، این گزاره‌ها نیز ممکن است مبتنی بر تشبیه، استعاره و... باشند:

۲-۳-۱. گزاره اسنادی تشبیهی (گزاره تشبیه‌محور)

این گزاره‌های اسنادی دارای نهاد و مسندند و با بهره‌گیری از رابطه شباهت شکل گرفته‌اند یعنی رو ساخت آنها حاوی ژرف ساختی تشبیهی است و بدون توجه به این امر گزاره‌ها ممکن است بی‌معنا و ناقص باشند:

مسندالیه و مشبه + مسند و مشبه به + صفت

صبح چراغی سحرافروز شد کحلی شب قرمزی روز شد (نظامی، ۱۳۸۳: ۵۳)

این گزاره اسنادی از طریق تشبیه شکل گرفته و در واقع مسندالیه آن، مشبه تشبیه، و مسند آن، مشبه به تشبیه است؛ صبح که مسندالیه است به چراغ تشبیه شده که نقش مسندی دارد و سحرافروز صفت آن است.

خاک همان خصم قوی گردنست چرخ همان ظالم گردنزنست (همان: ۸۳)

در هر دو گزاره بیت، رابطه اسناد تشبیهی برقرار شده، خاک، مسندالیه و مشبه است و خصم قوی گردن، مسند و مشبه به؛ در مصراع دوم نیز بین چرخ و ظالم گردنزن، همین رابطه دستوری و بلاغی یعنی اسناد و تشبیه دیده می‌شود. قوی گردن و گردنزن هر دو صفت هستند.

مسندالیه و مشبه + مسند و مشبه به (با رابطه تشبیهی معکوس در ژرف ساخت)

هر ورقی چهره آزاده ایست هر قدحی فرق ملکزاده ایست (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۰۶)

در این جا رابطه اسنادی و تشبیهی وجود دارد و باید به معکوس شدن تشبیه نیز توجه شود، معمولاً چهره به گل، و فرق به قدح تشبیه می شود ولی نظامی در این بیت با برعکس کردن این رابطه، تاکید معنایی مورد نظر خود را بیشتر کرده است.

پیر دو مویی که شب و روز تست روز جوانی ادب آموز تست (نظامی، ۱۳۸۳: ۹۴)

در این گزاره اسنادی تشبیهی، شب و روز به پیر دو مو تشبیه می شود «شب و روز را به پیر دو مویی تشبیه کرده که ما را در دوره جوانی پند می دهد» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۲۰)؛ اگرچه ظاهراً ترتیب قرار گرفتن مشبه و مشبه به در بیت تغییر کرده ولی نباید این امر رابطه مسندالیه و مسند را دگرگون کند. این جابه جایی رابطه اسنادی و تشبیهی در بیت زیر نیز دیده می شود:

آب من اینک عرق پشت من بیل من اینک سر انگشت من (نظامی، ۱۳۸۳: ۸۸)

مسندالیه و مشبه (اضافه تشبیهی) + مسند و مشبه به

ای سپر افکنده ز مردانگی غول تو بیغوله بیگانگی (همان: ۸۹)

مصراع دوم گزاره اسنادی تشبیهی است یعنی بیغوله بیگانگی غول تو شده؛ این گزاره دو نوع ساخت دستوری و بلاغی ممکن است داشته باشد:

۱. نهاد استعاری + مسند مشبه بهی؛ یعنی بیغوله بیگانگی را استعاره از دنیا (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۱۴) بدانیم که به غول تشبیه شده است؛ بیغوله، نهاد مسندالیهی، بیگانگی مضاف الیه، و غول، مسند می شود.

۲. نهاد تشبیهی + مسند مشبه بهی؛ یعنی «ای کسی که بیغوله بیگانگی غول تو شده» (نظامی، ۱۳۸۳: ۸۹)؛ در این شکل، بیغوله بیگانگی اضافه تشبیهی (نبی لو، ۱۳۹۲: ۲۱۵) است؛

در واقع نهاد اصلی در این خوانش، بیگانگی است که به بیغوله تشبیه شده، و غول برای آن مسند دانسته شده؛ در حالی که در خوانش اول، بیغوله نهاد اصلی می‌شود.

مسندالیه و مشبه + متمم و مشبه به + مسند

من چو لب لاله شده خنده ناک جامه به صد جای چو گل کرده چاک

(نظامی، ۱۳۸۳: ۵۳)

در این گزاره اسنادی تشبیهی، من نقش مسندالیهی دارد و همچنین مشبه است، چو لب لاله، مرکب از حرف اضافه و متمم، مشبه به تشبیه است و خنده ناک نقش مسندی دارد.

گاه چو شب نعل سحر گاه باش گه چو سحر زخمه گه آه باش (همان: ۱۰۱)

در این گزاره اسنادی تشبیهی، مخاطب مسندالیه و مشبه است، شب متمم و مشبه به است، نعل سحر گاه ضمن اینکه از نظر دستوری نقش مسندی دارد، خود مشبه به برای شب نیز محسوب می‌شود «گاهی مانند شب‌دیز شب نعل سپید سحر گاه داشته و سحر خیز باش» (همان)، یعنی مخاطب و شب همزمان مشبه تشبیه دیگری می‌شوند که در آن هر دو به نعل سحر گاه همانند شده‌اند.

۲-۲-۳. گزاره اسنادی استعاری (گزاره استعاره محور)

در گزاره اسنادی استعاری معمولاً یکی از طرفین اسناد- که بیشتر مسندالیه است- با بخش مسند گزاره، رابطه استعاری پیدا می‌کند و بین دو طرف اسناد، مانند گزاره‌های اسنادی تشبیهی، رابطه شباهت برقرار نمی‌شود. البته این گزاره ممکن است با گزاره‌های اسنادی دیگر مشته شود بنابراین مقداری توضیح نیاز دارد؛ گزاره‌های **خورشید گریان شد** یا **خورشید گریزان شد** معادل خورشید گریست و خورشید گریخت، است؛ این گزاره‌ها اسناد تشبیهی

نیستند و گزاره عادی زبانی هم فرض نمی‌شوند، یعنی مسندالیه و مسند آنها تشبیهی یا عادی نیستند، مسند آنها چون برای غیرجاندار آمده، قید حالت نیز نمی‌تواند باشد بلکه نوعی اسناد همراه با استعاره را بیان می‌کند؛ این گزاره مانند گزاره‌های دیگر پرتکرار نیست، از ویژگی‌های این گزاره، آن است که مسندالیه آن بی‌جان است و مسند آن معمولاً صفتی است که برای جانداران به کار می‌رود، همچنین مسندالیه آن می‌تواند استعاره مصرحه باشد، مثلاً در گزاره **خمره خاموش شد**، خمره می‌تواند علاوه بر کاربرد عادی، مثلاً استعاره مصرحه از شکم باشد. فرق این گزاره با گزاره اسنادی عادی در آن است که مسند به مسندالیه، صفت انسانی یا جان‌دار بودن می‌دهد.

خمیره نیمه برآرد خروش لیک چو پر گردد گردد خموش (همان: ۱۷۷)

در گزاره عادی نمی‌توان خاموشی را به خمیره نسبت داد و باید این گزاره را از نوع اسنادی استعاری دانست، از سوی دیگر خمیره در این بیت به وجود خود نظامی هم بر می‌گردد و ضمن اینکه مسندالیه مصراع دوم است، استعاره مصرحه از وجود نظامی نیز هست. خاموش مسند است که برای جاندار به کار می‌رود و در این جا از طریق اسناد استعاری به خمیره نسبت داده شده است.

شیر ز کم خوردن خود سرکش است خمیره خوری قاعده آتش است (همان: ۱۵۸)

گزاره قاعده آتش خمیره خوری است، اسناد استعاری است و قاعده آتش مسندالیه، و خمیره خوری مسند آن است که از طریق استعاره، به قاعده آتش اسناد داده شده، بدون رابطه استعاری گزاره بی‌معنا می‌شود.

ساده دل است آب که دلخوش رسید وز گرهی عود بر آتش رسید (همان: ۱۵۵)

ساده دل بودن مسند است و از طریق استعاره، این صفت به آب اسناد داده شده است.

زهد نظامی که طرازی خوش است زیرنشین علم زرکش است (همان: ۱۶۱)

گزاره زهد نظامی زیرنشین علم زرکش است، گزاره اسنادی استعاری است؛ زهد مسندالیه، زیرنشین مسند، و رابطه اسناد از طریق استعاره برقرار شده «زهد نظامی که طراز جامه تقوای مطرز اوست، زیر علم خلعت زربفت سلطان جای دارد» (همان).

روز به یک قرصه چو خرسند گشت روشنی چشم خردمند گشت (همان: ۱۵۸)

گزاره روز به یک قرصه (خورشید) خرسند گشت، گزاره اسنادی استعاری است، روز مسندالیه، و خرسند مسند آن است.

۳-۲-۳. گزاره‌های اسنادی مجازی (گزاره مجاز محور)

در این گزاره اسناد، مبتنی بر قسمی از مجاز است؛ در ابیات زیر همه گزاره‌ها اسنادی است و ساختار آنها بر یک مجاز استوار است:

لرزه در افتاد به من بر چو بید روی خجل گشته و دل ناامید (همان: ۷۶)

خجل شدن و ناامید شدن فقط به رو و دل محدود نمی‌شود بلکه مجازاً کل وجود پادشاه مدنظر نظامی است.

تا بود آن روز که باشد بهی گردنت آزاد و دهانت تهی (همان)

گردن و دهان مجازاً به کل جسم انسان بر می‌گردد.

هست در این دایره لاجورد مرتبه مرد به مقدار مرد (همان: ۸۸)

مرد مجازاً به جای انسان به کار رفته است.

آینه و شانه گرفته به دست چون زن رعنا شده گیسو پرست (همان: ۸۹)

گیسو مجازا به تمام زیبایی زن اشاره دارد.

۳-۲-۴. گزاره اسنادی تشبیهی - استعاری

لعبت زرنیخ شد این گوی زرد چون زن حایض پی لعبت مگرد (نظامی، ۱۳۸۳: ۷۹)

در مصراع اول گزاره اسنادی، تلفیقی از تشبیه و استعاره را در خود دارد، گوی زرد استعاره از خورشید است که در جایگاه مسندالیهی واقع شده و از نظر بلاغی مشبه نیز هست، و لعبت زرنیخ (عروسکی زرنیخی) از نظر دستوری مسند، و از نظر بلاغی مشبه به برای گوی زرد است؛ بنابراین در این اسناد هم استعاره دخیل است و هم تشبیه، و اگر ساختار بلاغی اسناد استعاری- تشبیهی را کنار بگذاریم گزاره کاملاً بی معنا خواهد بود.

شاهد باغست درخت جوان پیر شود بشکندش باغبان (همان: ۹۵)

در مصراع اول ابتدا با گزاره اسنادی تشبیهی مواجه می شویم، درخت جوان، مسندالیه و مشبه است که به شاهد باغ یعنی مسند و مشبه به تشبیه می شود؛ ولی نظامی فقط همین اسناد مدنظرش نبوده بلکه سخن درباره پیری و جوانیست، یعنی از طریق استعاری می خواهد بیان کند که جوانی شاهد و زیبارویِ باغ وجود است، بنابراین، شاهد، باغ و درخت استعاره از زیبارو، وجود و جوانی است.

۳-۲-۵. گزاره اسنادی کنایه (گزاره کنایه محور)

از مشخصات این گزاره ها وجود رابطه اسنادی همراه با شکل گیری کنایه در مسند و فعل است، در این گزاره کنایه مرکزیت دارد و سایر عناصر دستوری و بلاغی نیز کنایه را پیش می برند:

چشمه مهتاب تو سردی گرفت

لاله سیراب تو زردی گرفت (همان: ۹۴)

چشمه مهتاب مسندالیه، و استعاره از جوانی است، سردی گرفتن یعنی سرد شدن، از مسند و فعل ربطی تشکیل شده و در عین حال سرد شدن کاربرد کنایی دارد و به معنی از دست رفتن و بی‌رونی شدن جوانی است؛ بدون این وجه بلاغی، گزاره **جوانی سرد شد**، گزاره‌ای بی‌معنا می‌شود. لاله سیراب، مسندالیه، و استعاره از رخ زیباست، زردی گرفت یعنی زرد شد ضمن مسند و فعل ربطی بودن، کنایه از بی‌رونی شدن رخسار و از بین رفتن زیبایی آن است؛ در هر دو گزاره گرفت در معنای شد به کار رفته است.

سدره ز آرایش صدرت زهی است عرش در ایوان تو کرسی نهی است (همان: ۲۴)
 عرش مسندالیه است و کرسی نه ضمن اینکه می‌تواند مسند و مشابه به برای عرش باشد، بعد کنایی هم دارد زیرا کرسی نه در کاربرد غیرصریحش به معنی خدمتکار است، بنابراین گزاره اسنادی با کنایه و تشبیه آمیخته می‌شود. اگر گزاره بدون این لایه بلاغی در نظر گرفته شود یعنی **عرش کرسی نهی است**، معنای موجهی به دست نمی‌آید.

دور جنیبت کش فرمان تست سفت فلک غاشیه گردان تست (همان: ۱۰)

در مصراع اول این بیت، دور مسندالیه، جنیبت کش، مسند و مشابه به است، و کنایه از فرمان بردن و خدمت کردن است. در مصراع دوم سفت فلک، مسندالیه است که ساختار اضافه استعاری دارد و غاشیه گردان مسند است اما با کاربرد کنایی در معنی چاکری و خدمتگری. هر دو گزاره بدون توجه به ساختار بلاغی آنها بی‌معنا می‌شوند زیرا نه دور می‌تواند جنیبت کشی کند و نه فلک می‌تواند غاشیه گردانی کند.

بر صفت شمع سرافکنده باش روز فرو مرده و شب زنده باش (همان: ۴۴)

مخاطب در جایگاه مسندالیه قرار دارد و سرافکنده «متواضع» (نظامی، ۱۳۷۲: ۲۴۶)، مسندی است که صرفاً معنای سرافکنندگی آن، مدنظر نیست بلکه به شکل کنایی معنای تواضع نیز

از آن به دست می‌آید، مگر آنکه معنای تواضع را کلاً در این گزاره دخیل ندانیم و بپذیریم که تواضع برای شمع بی‌معنا است.

۳-۲-۶. گزاره اسنادی تلمیحی (گزاره تلمیح محور)

در این گزاره اسناد با مرکزیت یک تلمیح ایجاد می‌شود و بدون در نظر گرفتن تلمیح ممکن است گزاره معنای موجهی نداشته باشد:

گازری از رنگری دور نیست کلبه خورشید و مسیحا یکیست (نظامی، ۱۳۸۳: ۹۵)

در مصراع اول با گزاره اسنادی استعاری مواجه می‌شویم که ژرف ساخت تلمیحی دارد و به رنگری حضرت عیسی اشاره می‌کند، و در مصراع دوم، نظامی با تشبیه و تلمیح صریح از گزاره اول رمزگشایی می‌کند. نکته باریک‌تر آن است که گازری و رنگری هر دو استعاره از پیری و جوانی است و در معنای عادی مدنظر نیستند. «سیاه شدن مو: رنگری جوانی و سپید شدنش: گازری پیری است، یعنی گازری و رنگری مربوط به هم و همیشه با هم است، چنانکه عیسی رنگری با خورشید گازر در خانه آسمان چهارم جای دارند... رنگری مسیحا هم از معجزات اوست که از یک خم آب به هر رنگی می‌خواستند جامه را رنگ می‌کرد» (همان). با توجه به این توضیحات این گزاره ضمن اسناد دارای ژرف ساخت استعاری و تلمیحی است.

یوسف تو تا ز بر چاه بود مصر الهیش نظرگاه بود (همان: ۱۱۴)

گزاره اسنادی در هر دو مصراع مبتنی بر استعاره و تلمیح است، تلمیح آن به داستان حضرت یوسف، و ملازمت چاه و مصر با این داستان مشخص است، نکته قابل توجه این است که یوسف، چاه و مصر در معنای عادی و روساختی متوقف نمی‌شود بلکه لایه استعاری و ژرف ساختی آن نیز باید در نظر گرفته شود تا گزاره، موجه و پذیرفتنی‌تر شود. «یوسف:

کنایه از روح، چاه: کنایه از دنیای مادی، مصر الهی: کشور و شهر الهی، کنایه از عالم علوی. نظرگاه: محل توجه، مورد نظر. معنی: روح تو هنگامی که اسیر چاه این دنیا نشده بود و در عالم علوی بود، توجه‌اش به عالم علوی و آرزویش آن بود که در مصر ارواح بماند و از آنجا دور نشود» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۵۲).

۳-۳. گزاره‌های اسنادی و غیراسنادی دیگر

علاوه بر گزاره‌های پرتکرار فوق در مخزن‌الاسرار به گزاره دیگری بر می‌خوریم که توجه به ساختار و ژرف ساخت آنها، به شناخت بهتر گزاره‌های این اثر کمک می‌کند. این گزاره‌ها با ژرف ساخت سنت ادبی و عقاید و باورهای قدیمی پذیرفته در متون ادبی شکل می‌گیرند و یا از تناقض و مثل در ژرف ساخت آنها بهره گرفته شده است. این گزاره‌ها به شکل اسنادی و غیراسنادی دیده می‌شوند، که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۳-۳-۱. گزاره با ژرف ساخت سنت ادبی و باورهای پذیرفته شده در ادبیات

در صدف صبح به دست صفا غالیه بوی تو ساید صبا (نظامی، ۱۳۸۳: ۲۳)
 گزاره استعاری بیت با این ژرف ساخت تشکیل شده که غالیه را در داخل صدف می‌سایند
 «معمولا غالیه‌سازان اجزاء غالیه را در پوسته صدف می‌سایند» (نظامی، ۱۳۷۲: ۱۹۷).
 وان دوسه تن کرده ز بیم و امید زان صدف سوخته دندان سپید (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۲۶)
 باور پذیرفت این است که «صدف سوخته در قدیم برای سپید کردن دندان به کار می‌رفته»
 (همان).

طالع جوزا که کمر بسته بود از ورم رگ زدنت رسته بود (همان: ۱۱۱)
 «معتقد بودند که اگر در طالع جوزا رگ بزنند و خون بگیرند زخم خوب نمی‌شود و ورم می‌کند» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۴۷).

مه که سیه روی شدی در زمین طشت تو رسواش نکردی چنین (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۱۱)
«عوام در گرفتن ماه طشت مسی به صدا می آورند و عقیده داشتند صدای طشت سبب می شود
ازدهایی که ماه را گرفته و خفه می کند بترسد و فرار بکند» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۴۷).

شیر تنید است درین ره لعاب سر جو گوزنان چه نهی سوی آب (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۱۳)
«شیر برای شکار گوزن بر اطراف چشمه آب، از دهن خود لعاب ریزد و به گوشه‌ای کمین
کند» (همان).

هر که در او دید دماغش فسرد دیده چو افعی به زمرد سپرد (همان: ۱۲۳)
«معتقد بودند که اگر چشم افعی به زمرد نگرد کور شود» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۶۵).

۳-۳-۲. گزاره با ژرف ساخت متناقض نما

این گزاره با یک کانون زبانی متناقض نما همراه است، این تناقض ممکن است در حد لفظی
باشد یا در معنا دیده شود، همچنین ممکن است در کاربرد و معنای استعاری، تناقضی ایجاد
کند:

من به چنین شب که چراغی نداشت بلبل آن روضه که باغی نداشت

(نظامی، ۱۳۸۳: ۴۷)

در این گزاره بلبل مشبه به، و روضه‌ای که باغ نداشت، استعاره از عالم معناست؛ «من در این
شب بلبل روضه آن عالم معنی بودم که صورت باغ در آن وجود نداشت» (همان)؛ هر چند
در ژرف ساخت ترکیب روضه‌ای که باغی نداشت، موجه و پذیرفتنی می شود ولی در
روساخت تناقض مرکزیت دارد. اگر بعد تناقضی گزاره در نظر گرفته نشود با گزاره ناموجهی

روبه رو می شویم؛ یعنی بلبل گلزاری که باغی نداشت.

پر شده گیر این شکم از آب و نان ای سبک آن گاه نباشی گران؟ (همان: ۱۱۵)

در مصراع دوم گزاره با محوریت تناقض شکل گرفته است، هر چند تقابل سبک و گران، دقیقاً تقابل قاموسی و لغوی نیست بلکه در فضای بلاغی تناقض ایجاد شده است.

این دو سه یاری که تو داری ترند خشک تر از حلقه در بر درند (همان: ۴۹)

گزاره (این دو سه یار تر، خشک تر از حلقه در بر درند)، با نوعی تناقض لفظی همراه شده و سپس در فضایی بلاغی، تردامنی و آلودگی حواس پنجگانه، با خشکی، عدم تحرک و خست گره می خورد و نهایتاً گزاره با این ساختار از گزاره عادی زبان فاصله می گیرد.

۳-۳-۳. گزاره با ژرف ساخت ضرب المثلی

کاربرد امثال در مخزن الاسرار بسیار دیده می شود و یکی از ویژگی های زبانی و سبکی نظامی است. «کاربرد انواع ضرب المثلهای، زبانزدها، و صیغه های سوگند و نفرین و دعا که به طور طبیعی در اثنای کلام او انعکاس می یابد به این زبان آکنده از تصویر و موسیقی سرشاری و غنایی می بخشد که همانند آن در زبان شاعران عصرش نیست» (زرین کوب، ۱۳۸۹: ۲۲۳). در مخزن الاسرار این گزاره ها با ژرف ساخت و روساخت ضرب المثلی شکل می گیرد یعنی علاوه بر ظاهر مثل گونه، معنا و محتوای دیگری به عنوان غرض نهایی مثل با خود به همراه دارد:

ز آمدنت رنگ چرا چون می است کامدنی را شدنی در پی است (نظامی، ۱۳۸۳: ۱۱۹)

طبیعتاً علاوه بر ظاهر هر آمدنی رفتنی در پی دارد، ژرف ساخت آن، بر زندگی و مرگ انسان ناظر است، و گزاره، فراتر از شکل ظاهری، معنای درونی و باطنی دارد.

گر به فلک بر شود از زر و زور گور بود بهره بهرام گور (همان: ۱۲۳)

مصراع دوم فقط ناظر به بهرام گور نیست، یعنی با روساخت مثل گونه، محتوا بر هر انسانی غیر از بهرام گور مطابقت خواهد کرد، و اگر گزاره را فقط به بهرام گور منحصر بدانیم

دریافت مورد نظر نظامی برای ما حاصل نخواهد شد و آن را به جای به کار بردن برای تمام انسان‌ها، فقط به بهرام گور تقلیل داده‌ایم.

از پس هر شامگهی چاشتیست آخر برداشت فرو داشتیست (همان: ۱۲۱)

گزاره‌ها در دو مصراع، از نوع مثل گونه است و علاوه بر معنای ظاهری، عمق و محتوای درونی دیگری با خود به همراه دارند.

در همه کاری که گرای نخست رخنه بیرون شدنش کن درست (همان: ۱۳۳)

این گزاره مبتنی بر مثل مشهور **قدم الخروج قبل الولوج** است و علاوه بر ظاهر، عمق و محتوایی دارد که بر حزم و دوراندیشی و احتیاط استوار است.

در کرم آویز و رها کن لجاج از ده ویران که ستاند خراج (همان: ۱۴۱)

مصراع دوم گزاره‌ایست با ساختار و محتوای مبتنی بر مثل؛ «نظیر مفهوم این عبارت از قابوسنامه، مفلسی دژ روین است» (نظامی، ۱۳۷۲: ۳۸۸).

برای اینکه داده‌ها و نتایج پژوهش، عینی و ملموس‌تر باشد، ۲۲۰ بیت از ابیات مخزن‌الاسرار (۱۰ درصد کتاب) مدنظر قرار گرفته و یافته‌ها در جدول زیر ارائه می‌شود:

جدول بسامد گزاره‌ها

تعداد و بسامد	گزاره‌ها
۲۳	غیراسنادی تشبیهی
۵۹	غیراسنادی استعاری
۱۲	غیراسنادی مجازی
۲۰	غیراسنادی کنایی

۲	غیراسنادی تلمیحی
۳۲	اسنادی تشبیهی
۲۴	اسنادی استعاری
۲	اسنادی مجازی
۶	اسنادی تشبیهی - استعاری
۴	اسنادی کنایی
۱	اسنادی تلمیحی
۱۴	گزاره با ژرف ساخت سنت ادبی و باورها
۵	گزاره با ژرف ساخت متناقض نما
۲۰	گزاره با ژرف ساخت ضرب المثلثی
۲۲۴	مجموع

از مجموع ۲۲۴ گزاره، ۳۷ درصد به گزاره‌های اسنادی و غیراسنادی استعاری اختصاص دارد که بیشترین بسامد را در این اثر نشان می‌دهد؛ پس از آن، گزاره‌های تشبیهی با بسامد ۲۴ درصد قرار می‌گیرد. گزاره‌های کنایی نیز حدوداً ۱۱ درصد هستند و پس از آن، گزاره‌هایی با ژرف ساخت ضرب المثلثی (۹ درصد) و گزاره‌هایی با ژرف ساخت سنت ادبی و باورها (۶/۵ درصد) قرار دارند. این مطلب نشان‌دهنده آن است که نظامی نه تنها در سطح بلاغی استعاره‌گراست بلکه این امر در ساختار دستوری و جمله‌بندی او نیز بسیار تاثیرگذار بوده است.

۴. بحث و نتیجه‌گیری

همان‌طور که دیده شد گزاره‌های شعری نظامی در مخزن‌الاسرار بسیار متنوع و رنگارنگ است و برای تحلیل دقیق ساختار آنها باید با بهره‌گیری تلفیقی از دستور و بلاغت پیش رفت. دستور زبان معیار از تحلیل و بررسی دقیق این گزاره‌ها ناتوان است و ابزار لازم را برای ارایه توصیفی دقیق از ساختار آنها در اختیار ندارد. از سوی دیگر چنانکه مشخص شد ورود عناصر بلاغی در متن و تاثیرگذاری آن بر ساختار دستوری متن، گزاره‌های متنوعی ایجاد می‌کند، گزاره‌های اسنادی و غیراسنادی استعاره‌محور، تشبیه‌محور، مجازمحور، کنایه‌محور، تلمیح‌محور، تناقض‌محور، مثل‌محور و... تنها بخشی از گزاره‌های شعری مخزن‌الاسرار بود و قطعاً ورود و تلفیق همین عناصر محوری در کنار یکدیگر بر تعداد و تنوع این گزاره‌ها خواهد افزود. این پژوهش آغازی است برای ورود در این عرصه جذاب، زیرا زبان هر شاعر صاحب‌سبکی می‌تواند این تازگی و تنوع را برای محقق فراهم کند تا از طریق بررسی ساختار دستوری - بلاغی، بتوان توصیف دقیق‌تری از زبان شعر او به دست داد.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

منابع

- احتشامی هونه گانی، خسرو. (۱۳۷۲). *زبانۀ ای از زبان نظامی، مجموعه مقالات کنگره بین المللی بزرگداشت نهمین سده تولد حکیم نظامی گنجوی*، تبریز: دانشگاه تبریز.
- برتلس. ی.ا. (۱۳۵۵). *نظامی شاعر بزرگ آذربایجان*. ترجمه ح. صدیق. تهران: پیوند.
- پورنامداریان، تقی و موسوی، مصطفی. (۱۴۰۰). *زبان نظامی گنجوی. زبان و ادب فارسی دانشگاه تبریز*، ۷۴ (۲۴۴)، ۳۲-۱. Doi:10.22034/PERLIT.2022.47080.3117
- حافظ، شمس الدین محمد. (۱۳۶۹). *دیوان اشعار*، به اهتمام قزوینی و غنی. تهران: زوار.
- زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۹). *پیر گنجه در جستجوی ناکجاآباد*. تهران: سخن.
- زنجانی، برات. (۱۳۷۳). *هفت پیکر نظامی گنجوی*. تهران: دانشگاه تهران.
- زنجانی، برات. (۱۳۷۷). *صورخیال در خمسه نظامی*. تهران: امیرکبیر.
- شفیعی، محمود. (۱۳۵۶). *سخن نظامی گنجوی: نظری با جمال در لغتها و تعبیرها*: خسرو شیرین - مخزن الاسرار، گوهر، (۵۰)، ۱۴۷-۱۵۰.
- صفا، ذبیح الله. (۱۳۸۱). *تاریخ ادبیات در ایران*. ج ۲. تهران: فردوس.
- طغیانی، اسحاق و نجفی، زهره. (۱۳۹۳). *کارکردهای زبانی در مخزن الاسرار نظامی*. *نثر پژوهی ادب فارسی*، ۱۷ (۳۶)، ۳۰۷-۳۳۲. Doi:10.22103/jll.2015.904
- فیروزیان، مهدی. (۱۳۸۸). *آفرینشگری موسیقایی - زبانی در مخزن الاسرار نظامی*، *کتاب ماه ادبیات*، (۱۴۸)، ۲۶-۳۵.
- قاسمی پور، قدرت. (۱۳۹۰). *ترکیب سازی های واژگانی در پنج گنج نظامی*، *متن شناسی ادب فارسی*، ۲ (۱۰)، ۱۱۷-۱۳۶.
- نبی لو، علیرضا. (۱۳۹۲). *سحر حلال نظامی*. قم: دانشگاه قم.
- نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۷۲). *مخزن الاسرار*. به کوشش برات زنجانی. تهران: دانشگاه تهران.
- نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۸۳). *مخزن الاسرار*. تصحیح حسن وحید دستگردی. به کوشش سعید حمیدیان. تهران: قطره.
- نظامی، الیاس بن یوسف. (۱۳۸۹). *مخزن الاسرار*. به کوشش بهروز ثروتیان. تهران: امیر کبیر.
- یوسفی، حسین علی. (۱۳۷۰). *ترکیب سازی در مخزن الاسرار*، *رشد آموزش ادب فارسی*، (۲۵)، ۲۶-۳۱.

Translated References to English

Ehteshami Honegani, Khosrow (1372). A language of Nizami language, Proceedings of the International Congress commemorating the ninth

- birthday of Hakim Nizami Ganjavi, Tabriz: Tabriz University. [In Persian]
- Bertels. Y.A. (1355). Nizami, the great poet of Azerbaijan. Translated by H. Sadiq. Tehran: Pyvand. [In Persian]
- Pournamdariyan, Taghi and Mousavi, Mustafa. (1400). The language of Nizami Ganjavi. *Tabriz University Persian Language and Literature*, 74(244), 1-32. Doi:10.22034/PERLIT.2022.47080.3117. [In Persian]
- Hafez, Shamsuddin Mohammad. (1369). *Divan of Poems*, by Qazvini and Ghani. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Zarinkoob, Abdul Hossein. (1389). *Pire Ganje dar jostojuye nakojaabad*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Zanjani, Barat. (1373). *Haft peykare Nizami Ganjavi*. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Zanjani, Barat. (1377). *Imagination in Khamse of Nizami*. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Shafi'i, Mahmud. (1356). Ganjavi's Nizami speech: a brief comment on words and interpretations: *Khosrow Shirin - Makhzan al-Asrar*, (50), 147-150. [In Persian]
- Safa, Zabihullah (1381). *History of literature in Iran*. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Toghyani, Ishaq and Najafi, Zahra. (2013). Language functions in *Makhzan-al Asrar of Nizami*. *Prose Studies of Persian Literature*, 17(36), 332-307. Doi:10.22103/jll.2015.904. [In Persian]
- Firouziyan, Mahdi. (1388). *Musical-Linguistic Creativity in Makhzan-al Asrar of Nizami*, *Book of the Month of Literature*, (148), 35-26. [In Persian]
- Ghasemipour, Ghodrat. (1390). lexical combinations in *Khamse of Nizami*, *Textology of Persian Literature*, 2(10), 117-136. [In Persian]
- Nabilou, Alireza (2012). *Sehre halal Nizami*. Qom: University of Qom. [In Persian]
- Nizami, Elias bin Yusuf (1372). *Makhzan-al Asrar*. By Barate Zanjani. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Nizami, Elias bin Yusuf (1383). *Makhzan-al Asrar*. Corrected by Hassan Vahid Dastgardi. By Saeed Hamidiyan. Tehran: Ghatre. [In Persian]
- Nizami, Elias bin Yusuf (1389). *Makhzan-al Asrar*. By Behrooz Sarvatiyan. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Yousefi, Hossein Ali. (1370). *Combination in Makhzan al-Asrar, the development of Persian literature education*, (25), 26-31. [In Persian]